

פרק 12

חיילים במסע הצטרפות אל הלאום היהודי: גיור עולים הרשומים כלא יהודים בצה"ל

אריה חסקין

מבוא

בפרק זה אציג מחקר על תכנית נתיב - לימודי יהדות וגיוור לעולים הרשומים כלא יהודים המשרתים בצה"ל.¹⁹ בתחילת הפרק אציג את ההקשר החברתי שהביא ליצירת התכנית, ואת מבנה התכנית עצמה. בהמשך הפרק אציג את המחקר שערכתי, אשר בדק את הגורמים המובילים חיילים בצה"ל לעבור גיור ואת השינויים שעוברים חיילים המשתתפים בתכנית זו, בייחוד בכל הקשור לזהותם.²⁰

רקע תאורטי

העולים הרשומים כלא יהודים בישראל

בישראל חיים למעלה מ-330,000 אזרחים המשולבים בחברה היהודית בישראל, אך אינם נחשבים יהודים על פי ההלכה ולא על פי הרישום של משרד הפנים. תופעה זו, שהתעצמה בשני העשורים האחרונים, נובעת מעלייה רחבת היקף של עולים לא יהודים לישראל. עלייה זו מתאפשרת במסגרת חוק השבות, המעניק אזרחות ישראלית לא רק ליהודים אלא גם לבן/בת זוג של יהודי, בן או בת של יהודי או בן/בת זוגם ואף לנכד או נכדה של יהודי או בן/בת זוגם.

שיעור גבוה של נישואי תערובת בקרב יהודים בארצות המוצא שלהם במהלך המאה ה-20 הביא לכך שרבים מיהודי התפוצות חיים במשפחות מעורבות. לכן, שיעור הלא יהודים בקרב משפחות העולים לישראל גבוה. תופעה זו בולטת במיוחד בקרב עולי ברית המועצות לשעבר מאז שנות התשעים (טולץ, 1993). במשרד הפנים מוגדרים רובם ברישום הדת כ"לא רשום" ומיעוטם כבעלי דת ארץ מוצאם, לרוב נוצרית (שלג, 2004).

עולים אלו משולבים בחברה היהודית בישראל: הם חיים במשפחות יהודיות, ילדיהם לומדים בבתי ספר עם יהודים, הם גרים בשכונות יהודיות. שילובם בא לידי ביטוי בזהות ישראלית גבוהה ובהזדהות עם מדינת ישראל בדומה לעולים יהודים (הורוביץ וסלובסקי, 2007; חסקין, 1999; פולונסקי, 2007). השילוב בחברה הישראלית בא לידי ביטוי גם בשירות צבאי. עולים אלו משרתים בצה"ל, והם בעלי מוטיבציה לשירות צבאי שאינה פחותה מזו של העולים היהודים (חסקין, 1999).

19 במסגרת השלב הראשון של לימודי יהדות התכנית מאפשרת השתתפות גם לחיילים עולים הרשומים כיהודים.

20 שם המחקר: גורמים המנבאים התקדמות בתהליך גיור בקרב חיילים מבריה"מ לשעבר: זהות ומניעים (2012). המחקר נערך במסגרת לימודי דוקטורט באוניברסיטה העברית במרכז מלטון לחינוך יהודי בהנחייתו של פרופ' גבריאל הורנצ'ק.

נראה שהשילוב בפועל בחברה היהודית בישראל ומנגד חוסר ההכרה בהם כיהודים יוצרים דיסוננס בקרב רבים מעולים אלו; רבים מהם מעוניינים שהזהותם עם החברה היהודית בישראל ועם מדינת ישראל תבוא לידי ביטוי בזהותם הרשמית ובהכרת הסביבה בהם כיהודים (Kenigshtein, 2006).

נוסף על בעיית הזהות שמתמודדים עמה עולים אלו, הלאום הלא יהודי יוצר מגבלות פורמליות מסוימות ובייחוד המגבלה על עריכה ורישום של נישואין בישראל. מכיוון שהם אינם מוכרים כיהודים, מוסדות הרבנות, המוסמכים לערוך נישואים בישראל, אינם עורכים את נישואיהם. נראה שבעיית הגדרתם של עולים אלו כלא יהודים הופכת לאקוטית יותר עבורם בגיל הגיוס לצה"ל משלוש סיבות: ראשית, בתקופה זו הם נמצאים בגיל שבו שאלות של זוגיות ונישואין מתחילות להיות אקטואליות בסביבה חברתית שבה רבים המסתייגים מנישואין עם לא יהודים (כלים שלובים, 2008); שנית, בשונה מעולים מבוגרים שהתחנכו בחו"ל, עולים בגיל הגיוס לצה"ל התחנכו רובם ככולם בבתי ספר יהודיים, חינוך שיש בו מרכיבים רבים של מסורת יהודית. רבים מהם מעוניינים שהתוכן היהודי שספגו בחינוכם יבוא לידי ביטוי גם בהגדרה הפורמלית של זהותם. ולבסוף, עם גיוסם הם נמצאים בסביבה צבאית, המאופיינת בערכים ובאווירה של הזהות עם המדינה כמדינת העם היהודי, ולנוכח הפער בין אווירה זו לבין הגדרתם הרשמית הדיסוננס שהם חווים מתחדד (חסקין, 2012).

הגיוור כדרך להשתייכות לחברה היהודית בישראל

אחד המענים המרכזיים לבעיית השתלבותם המלאה של העולים הרשומים כלא יהודים בחברה היהודית בישראל הן במישור הזהותי הן במישור הפורמלי הוא האפשרות לעבור גיוור. זאת מכיוון שהגיוור מאפשר הכרה באדם כיהודי לא רק של הממסד הדתי וחוקי המדינה, אלא גם של מעגלים חברתיים רחבים, הרואים בגיוור דרך לגיטימית ואף בלעדית להצטרף לעם היהודי (כלים שלובים, 2008). יתר על כן, במדינת ישראל מוכר רק הליך גיוור המתבצע על פי ההלכה, ולכן בפועל אדם יכול להיות מוכר כיהודי על ידי מוסדות המדינה רק אם עבר בישראל גיוור כהלכה (קוריאנלדי, 2004).

בשל החיבור הקיים ביהדות בין השתייכות לדת היהודית לבין השתייכות ללאום היהודי, גם הגיוור מהווה הצטרפות בו-זמנית הן ללאום היהודי הן לדת היהודית (פינקלשטיין, 1994). לכן אחד התנאים המרכזיים שהמתגייר צריך למלא הוא התחייבות לחיות על פי אורח חיים דתי. הדרישה לאורח חיים דתי היא חסם מרכזי לגיוור בפני מתגיירים, בייחוד כשמדובר בעולי ברית המועצות לשעבר, שהם הרוב המכריע של העולים הרשומים בישראל כלא יהודים, שכן אורח החיים החילוני אופייני להם ומושרש בתרבותם (פור", 2004).

הגיוור הנדרש על פי ההלכה מחייב לימוד של עיקרי האמונה, המצוות והמנהגים ביהדות ומחויבות לקיימם, ובית דין לגיוור בוחן זאת. לצד תהליך הלימוד וקבלת המחויבות המתגייר או המתגיירת נדרשים גם לעבור טבילה המסמלת מעין לידה מחדש לעם היהודי. גברים העוברים גיוור חייבים לעבור ברית מילה (שגיא וזוהר, 1994).

התפתחות מערך הגיור בישראל ותהליכי הגיור של העולים בישראל

כבר בשנות השבעים נוכחו רבים מקובעי המדיניות, שמערך בתי הדין הרבניים הרגילים אינו מצליח לעמוד באתגר שהעמידו בפניו עולים רבים המעוניינים להתגייר או אזרחים ישראלים שנישאו עם לא יהודים. הרב הראשי באותה תקופה שלמה גורן יזם מערך של בתי דין מיוחדים לגיור וכן מערך של אולפנים ללימוד המתגיירים (פישר, 2015).

כאשר הגיעה העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר והעלייה מאתיופיה נוצר צורך להרחיב את מערך הגיור כך שיוכל לטפל בגיורם של עולים רבים ובו בזמן להגדיל את הפתיחות של מערכת הגיור כלפי המועמדים ואת מספר המעוניינים להתגייר. הוקם מינהל גיור ארצי, הוקמו אולפנים חדשים לגיור והורכבו בתי דין מיוחדים לגיור בישראל (פישר, 2015; רוזן, 2003). בשנת 1997 הוקמה ועדה ממשלתית בראשות השר יעקב נאמן ועל בסיס המלצותיה קם המכון ללימודי יהדות (שם, 2015).

אחד הקשיים בדרך להרחבת היקף הגיור נובע ממתחים רבים בין המוסדות הקשורים בגיור. מצד אחד עולות טענות על כך שרבים מהמסיימים את לימודיהם במכונים אינם עוברים גיור בשל מכשולים בירוקרטיים בבתי הדין; מצד שני עולות טענות שתהליך הגיור בבתי הדין המיוחדים אינו בודק לעומק אם המתגיירים עומדים בקריטריונים ההלכתיים ואם הם מצטרפים לעם ישראל מתוך רצון כן לעמוד בדרישות הגיור. למאבקים אלו יש גם היבטים פוליטיים (פישר, 2015; קרבאל-טובי, 2009).

רבים ממנהיגי הציונות הדתית נוטים לתפוס את תהליך גיורם של עולים כאתגר לאומי ציוני לשמירת הרוב היהודי במדינת ישראל. לצד תפיסה זו רווחת התפיסה המשותפת לרבים מהרבנים החרדים, הרואה בגיור תהליך שאמור להצטמצם למישורים האישי והדתי ומצריך בחינה הלכתית מדוקדקת, שאינה מעודדת את הגידול במספר המתגיירים (מדברי הכנס השנתי בנושא גיור, אפרת, 26.5.09).

הנשים מהוות רוב של כ-80% מכלל ציבור המתגיירים (רוזן, 2003). מכיוון שלאום הילדים נקבע על פי לאום האם, לנשים צעירות יש אינטרס רב יותר להתגייר מאשר לגברים, וגם למובילי מדיניות בתחום זה יש עניין רב יותר בגיורן (קרבאל-טובי, 2009).

מניעים לגיור בקרב העולים

מכון צומת ערך סקר (2003) בדבר עמדות בנושא הגיור בקרב עולי ברית המועצות לשעבר. כ-80% מהעולים הלא יהודים לא חשבו להתגייר, 41% מהם נימקו זאת בכך שאינם חשים צורך להתגייר, ו-20% נימקו זאת בשל קושי התהליך. נימוקים דומים עלו במחקרו של קניגשטיין (Kenighstein, 2006). מרבית המרואיינים לא היו מעוניינים להתגייר, מכיוון שעובדת היותם לא יהודים לא השפיעה משמעותית על חייהם בישראל. המעטים ששקלו גיור ציינו את הרצון להשתלב בחברה באופן חיובי יותר כמניע עיקרי (שם, 2006). במחקר של דשבסקי (Dashevski, 2009) נמצאה בולטות למניעים הלאומיים-דתיים, ורק במקום השני נמצאו המניעים האישיים. מניעים רוחניים-מיסטיים נמצאו שכיחים פחות. גם במחקר של חסקין

(2012) ניכרת הבולטות של המניעים להיות שייך כשווהערך לקולקטיב היהודי-ישראלי לעומת מניעים אמוניים-רוחניים.

יש לשים לב לכך שגם המניעים לעבור גיור אינם בהכרח קבועים לאורך התהליך. המחקר של חסקין (2012) מראה כי המניעים הדתיים-רוחניים מתפתחים מאוחר יותר בתהליך בעוד הכניסה לתהליך הגיור נובעת מהמניעים להשגת השתייכות ושוויון חברתי. כפי שנראה בהמשך, השינוי במניעים הוא אחד ההסברים לשאלה הבסיסית שהמתבוננים על תהליך הגיור בצה"ל מעלים: איך חיילים, שלרובם הגדול רקע חילוני, מוכנים לעבור תהליך שתוכנו העיקרי הוא דתי. הייתה זו אחת השאלות המרכזיות שבבסיס המחקר על גיור חיילי צה"ל במסגרת קורס נתיב (חסקין, 2012).

תכנית נתיב - לימודי יהדות וגיור בצה"ל

בשנת 2002 פתח חיל החינוך בצה"ל במסגרת המכון ללימודי יהדות מסלול גיור עבור חיילים עולים בשם "נתיב". כיום המסלול נקרא "נתיב צבאי" להבדילו מ"נתיב אזרחי" (נתיב, אתר אינטרנט, 2016). פתיחת המסלול לא הייתה מובנת מאליה, לא בתוך הצבא עצמו ולא מחוצה לו. לא לכולם היה ברור מדוע צה"ל צריך לקיים במסגרתו תהליך כזה. כבר בזמן כהונתו של הרב שלמה גורן כרב הצבאי הראשי בשני העשורים הראשונים לקיומו של צה"ל, החלה הרבנות הצבאית לקיים תהליכי גיור עבור חיילים לא יהודים. היא פעלה כך כחלק מתפיסה הרואה את צה"ל שותף למשימות לאומיות דחופות, בדומה להירתמות של צה"ל למשימות לאומיות כמו קליטת עלייה והתיישבות. לאורך השנים בוצע הליך גיור החיילים באופן אינדיווידואלי - החייל למד בהנחיית רב צבאי, והגיור התבצע ברבנות הצבאית. כבר באותה תקופה לא היה תהליך זה מובן מאליה, שכן הוא התבצע מחוץ לסמכות הרבנות הראשית ובתי הדין שלה. התהליך אף היה קל יותר וקצר יותר כחלק מגישתו האוהדת של הרב גורן לגיור עולים בחברה הישראלית, גישה שעוררה מתח בין הרבנות הצבאית לבין הרבנות הראשית בנושא זה.

כמענה לכמות הרבה של חיילים עולים הרשומים כלא יהודים שהביאה איתה העלייה מברית המועצות לשעבר, האלוף אלעזר שטרן, בהיותו קצין חינוך ראשי, יזם את מערך הגיור הצבאי במתכונתו היום, כמערך לימודים שיטתי, מובנה ואקטיבי, המעודד גיור המיועד לציבור גדול של חיילים (פישר, 2014). יוזמה זו נתמכה בשיח שכיח בחברה הישראלית, המקשר בין השירות בצבא לבין הזכאות לגיור, שכן השירות בצה"ל, ובייחוד השירות הקרבי, הוא הוכחה אולטימטיבית להשתייכות לאומית (פישר, 2015; קרבאל-טובי, 2009). עם זאת, התנהל שיח ציבורי באשר לשאלה עד כמה לגיטימי העיסוק של צה"ל בגיור. עיסוק זה זכה לביקורת מחוגים ליברליים שונים על כך שהגיור במסגרת צבאית עוסק בקהל שבוי, ויש בו ממדים של שידול להמרת דת. הביקורת מהצד הדתי של המפה הייתה אף רבה יותר בסוגיית כשרות הגיורים וחוסר החמרה מספקת מבחינת דרישות ההלכה; אחת השאלות המרכזיות שהייתה במחלוקת נגעה בקביעת רמת המעורבות של הרבנות הצבאית במערך הגיור שהקים חיל החינוך. בתחילת הדרך הסתייגה הרבנות הצבאית מהקמתו של מערך גיור המוני ואקטיבי מחשש שגיורים אלו לא יהיו מחמירים מספיק בהתאם להלכה. שיתוף הפעולה של הרבנות הצבאית הוסדר רק עם המעורבות של אריאל שרון כראש ממשלה שראה בצה"ל גורם חשוב במערך הגיור הלאומי שהוקם במשרדו (פישר, 2014).

תהליך הגיור בצה"ל נמשך בממוצע לאורך כשישה חודשים וכולל שלושה שלבים:

1. קורס נתיב בסיסי ללימודי יהדות - מטרתו הראשונית היא להקנות ידיעות ביהדות ובציונות ולחזק את הזהות היהודית-ציונית של החיילים ובכך לתרום לשילובם בחברה הישראלית ובצה"ל (נתיב, אתר אינטרנט, 2016). בהתאם למטרה מוצהרת זו לא מצופה מהחיילים המשתתפים בקורס נתיב להחליט כבר בזמן כניסתם לקורס, אם הם מעוניינים להתגייס. ההנחה היא כי רק לאחר התודעות לתכנים בסיסיים במורשת העם היהודי ובהיסטוריה שלו ושל מדינתו, הנלמדים במהלך הקורס, החיילים בשלים להחליט אם הם מעוניינים להצטרף לעם היהודי. מכיוון שקורס נתיב אינו קורס מובהק של גיור מוזמנים אליו באופן סלקטיבי גם ילידי ברית המועצות לשעבר הרשומים כיהודים.²¹

הקורס נמשך שבעה שבועות. כל החיילים ילידי ברית המועצות לשעבר, הרשומים כלא יהודים, מוזמנים לכנס הסברה לקראת קורס נתיב ומקבלים בו הסבר על התהליך. במהלך הכנס החיילים יכולים לסרב להשתתף בקורס ולהמשיך בשירות צבאי רגיל.

2. שני סמינרים להכנה לגיור - כל סמינר נמשך בין שלושה לארבעה שבועות. לסמינרים אלו מגיעים עולים המעוניינים להתגייס לאחר שלמדו את עיקר החומר הנדרש ביהדות במסגרת קורס נתיב. בשונה מקורס נתיב, במהלך הסמינרים קיימת הקפדה על קיום אורח חיים יהודי, הכולל תפילות, הקפדה על לבוש בהתאם להלכה במרחב הציבורי וכן על קיום מצוות כולל שמירת שבת. הלימודים נוגעים יותר לתחום מצוות ואמונה בהתאם לדרישת בית הדין לגיור מהמתגייסים.

3. בית דין צבאי לגיור - לאחר שעברו קורסי הכנה החיילים ניגשים לבית דין שבו מחליטים אם לגייס אותם. לפני הפגישה עם בית הדין החיילים נפגשים עם שליח בית דין הבדק את מוכנותם לגשת לבית דין. חלק מהחיילים עוברים גיור לאחר מפגש שני ושלישי עם בית הדין.

את תכנית הלימודים וההוראה בקורס נתיב מלמדים המכון ללימודי יהדות בשיתוף מדריכים-חיילים שקיבלו הכשרה מתאימה. התכנית כוללת את התכנים האלה: אמונה וזהות יהודית, תורה ומצוות, היסטוריה של העם היהודי, ציונות, מדינת ישראל והחברה הישראלית, העם היהודי בימינו, מעגל החיים ומעגל השנה היהודי, ארון הספרים היהודי, תרבות יהודית וישראלית, האשה ביהדות, יהדות ודמוקרטיה, דת ומדע, מוסר והגות יהודית. חלק מהתכנית מועבר בלימודים פרונטליים וחלק במתכונת חווייתית של סדנאות, סיורים, טיולים ושבטונים (המכון ללימודי יהדות, 2004). בסמינרי ההכנה לגיור ניתן דגש רב יותר על נושאי אמונה, לימוד ופרקטיקה של קיום מצוות, תפילות והכנה ממוקדת לבית דין לגיור. אורחות הקורס, כולל השבתות, מתנהלים מתוך הקפדה על קיום ההלכה ומהווים התנסות בקיומו של אורח חיים יהודי עבור הלומדים בסמינרים.²²

21 שיעור הרשומים כיהודים משתנה, ובזמן עריכת המחקר (2009-2011) עמד על כ-20%. משיחות עם האחראים למסלול הגיור בצה"ל ובמכון ללימודי יהדות, עלה כי מפקדים בצה"ל היו יכולים להמליץ על חיילים יהודים שמשרתים תחת פיקודם לצאת לקורס. ההנחה למפקדים היא לבחור חיילים שנראה שחשוב לחזק את זהותם היהודית והישראלית ושיש אפשרות לעשות זאת באמצעות הקורס.

22 מתוך ראיונות גישוש לקראת ביצוע המחקר (חסקין, 2012).

ככלל, הקורסים מתקיימים במתכונת יום-יומית בתנאי פנימייה וכל התהליך נמשך, בדרך כלל, כחצי שנה - כולל הפסקה בין השלבים שהוצגו לעיל. חשוב לציין, שיש מסגרת של קורס נתיב הבסיסי גם במתכונת לא פנימייתית, שהמשתתפים בה לנים בבית. מסגרת זו נקראת "נתיב פתוח", והיא מיועדת לחיילים המתקשים לעבור את הקורס במתכונת פנימייתית. קיים גם מסלול גיור של תחילת שירות, המשולב עם טירונות וכולל את כל שלבי התהליך ברצף אחד של 16 שבועות.

מרכיב חשוב בתהליך הוא ליווי המתגייר על ידי משפחה מלווה. החייל מתארח שבתות אחדות אצל משפחה שומרת מסורת, המהווה מודל לקיום אורח חיים יהודי המצופה ממנו שעובר גיור. משפחה זו גם מלווה את המתגייר לבית הכנסת (נתיב, אתר אינטרנט, 2016). להמלצת המשפחה על המועמד לגיור יש גם משקל בהחלטת בית הדין.²³

המסלול כולו פועל במספר מחזורים בשנה. בשנת 2005 מחזורים אלו כללו כ-500 חיילים. מאז שנת 2005 קיימת עלייה חדה בהיקף הקורסים. עד סוף שנת 2007 הגיע מספר המתגיירים העולים מברית המועצות לשעבר בצה"ל ל-2,400, מתוך סך כולל של 8,000 מתגיירים בישראל בשנים 2000-2007 (מי-עמי, 2008). סך הכול בשנים 2002-2010 השתתפו בקורס נתיב כ-18,000 חיילים, בהם כ-15,000 הרשומים כלא יהודים. כ-4,700 מהם עברו גיור בהצלחה. 77% מהמתגיירים היו חיילות (משרד ראש הממשלה, 21.12.2010). בשנים 2011-2014 השתתפו כ-9,500 חיילים בקורס נתיב, מהם כ-8,300 רשומים כלא יהודים. ביניהם כ-3,200 חיילים עברו גיור (פישר, 2015). נתונים אלו מצביעים על כך שכשליש מהחיילים הרשומים כלא יהודים נכנסים לתהליך לימודי היהדות בצה"ל מתגיירים בסופו של דבר.

נראה שכמות הגיורים בצה"ל הושפעה גם מהשיח הציבורי על הגיור בצה"ל שהוא חלק מהשיח הציבורי על הגיור בכלל שהוצג לעיל. הגיור בצה"ל זכה לביקורת דומה שזכה לה מערך הגיור בכלל ואף באופן אינטנסיבי יותר. הגיעו הדברים למשבר פוליטי בשנת 2010, כאשר הרבנות סירבה להכיר בגיורים הנערכים בצה"ל בטענה כי הם פחות מדי מחמירים. למרות שהמשבר יושב בסופו של דבר, נראה שהוא פגע בהיקף הגיורים שירד מאז שנת 2010 (פישר, 2014).

כאשר משווים נתונים אלו לשיעורי המתגיירים במערכת האזרחית, נראה על פניו ששיעור המתגיירים מכלל הלומדים לגיור במערכת הגיור האזרחי דומה: כך לדוגמה מבין כ-30,000 עד 40,000 אזרחים שהתחילו בצורה זו או אחרת בתהליך הלימודי, כ-14,000 סיימו גיור. עם זאת יש להביא בחשבון שהניגשים ללימודי יהדות לקראת גיור במערכת האזרחית הם רק כ-10% מכלל העולים הלא יהודים בישראל. כלומר בשונה מחיילי צה"ל הניגשים לגיור, מדובר באוכלוסייה מובחנת ביותר של אזרחים, אשר עשו מאמץ מיוחד להתגייר, שאינו מאפיין את סביבתם החברתית. אם בוחנים את שיעור המתגיירים בצה"ל מכלל החיילים הרשומים כלא יהודים (שאננם בני מיעוטים) ומשווים לשיעור המתגיירים האזרחים מכלל העולים הלא יהודים בישראל, הרי מגיעים למסקנה שאחוז המתגיירים בצה"ל גבוה לאין ערוך מאחוז המתגיירים באוכלוסייה הכללית.

ניתן להציג כמה סיבות להצלחה יחסית זו של המערכת הצבאית. נראה שהאווירה בצה"ל מחזקת

23 מתוך ראיונות גישוש לקראת ביצוע המחקר (חסקין, 2012).

את הנטייה להתגייס. האווירה בצה"ל אסימילטיבית ומשפיעה על אימוץ הנורמות והמנהגים של קבוצת הרוב הדומיננטית (סמוחה, 1984), לצד סובלנות לקבוצות וליחידים שאינם מזדהים עם ערכים אלה (תוספת דו"צ). הצבא מהווה גורם המעודד את העולים להזדהות עם חברת הרוב היהודית בישראל ועם ערכי לאומיות יהודית-ישראלית (Lomsky-Feder & Rapoport, 2003) לכן ההזדהות עם ערכי הלאום היהודי-ישראלי קשורה להזדהות עם צה"ל. נמצא קשר חיובי בין הסתגלות בצה"ל לבין זהות לאומית (זהות יהודית-ישראלית) (הורנצ'ק ובן שלום, 2006). ממצאי המחקר שלי (2012) מאששים את ההנחה שמאפיינים אלו של המערכת הצבאית מעודדים גיור. במחקרי נמצא, כי קיים קשר בין הזדהות עם צה"ל לבין עוצמת הזהות היהודית והישראלית בקרב חיילים לא יהודים; קיים גם קשר בין הזדהות עם צה"ל לבין רצון להיכנס לתהליך גיור ולהתגייס (חסקין, 2012).

נראה גם שמבנה מערך הגיור בצה"ל תורם לשיעורי הגיור הגבוהים. בשונה מהמצב בחברה האזרחית, שבה ניגשים להתעניין בגיור רק העולים המגלים סקרנות ראשונית, כלל-העולים הלא יהודים המשרתים בצה"ל מוזמנים לכניסי הסברה, ובפני כולם מוצעת האפשרות להיכנס לקורס נתיב. כמו כן, אופי הלימודים הרצופים בתנאי פנימייה תורם לשיעורים גבוהים אלו, זאת בהשוואה ללימודים הכוללים מספר שיעורים בשבוע, האופייניים למערכת האזרחית. הלימודים האינטנסיביים מקצרים את התהליך וכך עולה הסיכוי לסיימו בהצלחה. נראה גם שהעובדה שחיילים בצה"ל נמצאים בגיל שבו הגיור רלוונטי יותר בשל הקרבה לגיל הנישואים ומכיוון שרובם בעלי רקע של חינוך במערכת החינוך הישראלית - תורמת לגידול בשיעורי הגיור.

מחקר על הגיור בצה"ל

גורמים התורמים לכניסה לקורס ולגיור של חיילי צה"ל

בשני מערכי מחקר מקבילים שערכתי (2012) נעשה ניסיון להבין מה הם השינויים המתחוללים במהלך הגיור אצל חיילי צה"ל יוצאי ברית המועצות לשעבר, המהווים רוב מוחלט של משתתפי התכנית. המרכיבים המרכזיים שנבחנו במהלך תהליך ההכנה לגיור הם הזהות החברתית, תפיסות ביחס לעם היהודי ומדינת ישראל, תפיסות הגיור ומניעים לגיור. מערכי המחקר גם בדקו את הקשר בין מרכיבי האישיות של החיילים הללו לבין כניסה או אי-כניסה לתהליך הגיור. שיעור החיילות היה רק 45% מהמשתתפות, למרות ששיעורן מהמתגיירות גבוה יותר, כנאמר לעיל. כשני שלישים חיו בישראל כ-10 שנים ויותר, כלומר צמחו במערכת החינוך הישראלית. כשליש מהם היו חיילים קרביים וכ-6% קצינים.

מערך המחקר הראשון נערך בקרב החיילים המשתתפים בסדרה של שלושה כנסי הסברה לקראת קורס נתיב, שנערכו בחודש דצמבר 2008. ככלל, כל החיילים שאינם נחשבים יהודים על פי ההלכה וכמובן גם אינם בני מיעוטים (דרוזים ובדואים), מקבלים זימון לכנסים אלו.²⁴ מכאן שהכנסים היוו הזדמנות ליצור מדגם מייצג למדי של כלל אוכלוסיית חיילי צה"ל, הרשומים כלא יהודים (ושאינם בני מיעוטים), ולערוך השוואה בין חיילים שבחרו להיכנס לתהליך לימודי יהדות לקראת גיור לבין מי שבחרו לא לעשות זאת, וכן בין חיילים שעברו גיור לאלו שלא. השוואה זו מלמדת מה הם מאפייני החיילים הקשורים לרצון ללמוד יהדות לקראת גיור ולהתגייס. החיילים

24 מספר מוגבל של חיילים יהודים מקבלים אף הם זימון לקורסי נתיב.

התבקשו למלא את שאלון המחקר כחלק מובנה של השתתפותם בכנס ההסברה. הניתוח בוצע בסופו של דבר על 378 שאלונים של יוצאי ברית המועצות לשעבר. שנה וחצי לאחר הכנסים התקבלו מצה"ל נתונים על תהליך הגיור של חיילים אלו: מי נכנס/ה לקורס נתיב ומי ויתר/ה, מי עבר/ה לסמינרי ההכנה לגיור לאחר הקורס, מי ניגש/ה לבית דין ומי עבר/ה גיור בהצלחה. הייתה אפשרות לקיים את ההשוואה מכיוון שהמחקר לא היה אנונימי, אולם, למערך לא אנונימי יש מגבלה הקשורה למהימנות. אחד המענים למגבלה זו ניתן במערך המחקר השני, שהיה אנונימי. מערך מחקר זה היה תהליכי (חסקין, 2012). הוא נערך בקרב 300 חיילים שהשתתפו במחזור קורס שהחל במהלך חודש נובמבר 2009, וכלל מילוי של שלושה שאלונים. השאלון הראשון הועבר בתחילת קורס נתיב. השאלון השני הועבר בסיום קורס נתיב. השאלון השלישי הועבר בסיום הסמינרים להכנה לגיור. מטרתו הייתה לבחון את השינויים שחלו בקרב החיילים מכניסתם לקורס נתיב ועד סיום הסמינרים להכנה לגיור ולבחון כיצד שינויים אלו היו קשורים להתקדמות החיילים בתהליך ההכנה לגיור.

מרבית השאלות בשאלונים שהוצגו בשני מערכי המחקר השונים היו זהות, כדי שאפשר יהיה להשוות בין תוצאותיהן. השאלות כללו בעיקר בקשות, לדוגמה: לדרג את רמת ההסכמה להיגדים שונים. השאלות מדדו משתנים רבים, להלן נציג את המשתנים שיידונו בפרק זה:

1. **הזהויות היהודית, הישראלית והרוסית של החיילים** - המידה שבה שייכו את עצמם לקבוצה החברתית (העם היהודי, ישראל וארץ מוצאם בברית המועצות לשעבר); המידה שבה חשו שותפות גורל עם גורלה של הקבוצה החברתית; ומידת הגאווה שחשו בשייכותם לקבוצה זו.
2. **מרכיבים דתיים ולאומיים של הזהות היהודית** - המידה שבה הזהות היהודית של החיילים נתפסת כבעלת מרכיבים דתיים (שבת, תורה, מסורת) או כבעלת מרכיבים לאומיים (עברית, מדינת ישראל והיסטוריה יהודית).
3. **מתמיכה חברתית** - המידה שבה חשו החיילים שקיימת תמיכה של בני משפחתם וחבריהם באפשרות שיעברו גיור.
4. **הזהדות עם צה"ל** - מידת הגאווה בשירות בצה"ל, מוטיבציה לתרום במהלך השירות, אמון במערכת הצה"לית.
5. **קונפורמיות** - נטייה אישיותית להכפיף את הרצון האישי בפני הדרישות המופנות מהסביבה האישית שבה החייל נמצא.
6. **מניעים להתגייר** - במחקר נבחנו שתי קבוצות של מניעים: גיור ממניעים חברתיים-ישראליים - הרצון להיות במקום שווה לשאר הישראלים הן מבחינת המעמד הפורמלי הן מבחינת תחושת הערך העצמי וכן האפשרות להתחתן בישראל כמקובל.²⁵ גיור ממניעים מהותיים - יהודיים, אמונה, וכן רצון להשתייך לדת היהודית ולעם היהודי.
7. **רצון להתגייר** - מידת הרצון לעבור גיור.

נוסף על ההיגדים היו שאלות על רקע המשתתפים, שכללו: ותק בארץ, ותק בצה"ל ורישום

25 הכוונה לרצון לערוך טקס דתי כמקובל בנורמות הדומיננטיות בחברת הרוב היהודית-ישראלית, וכן לרצון לפתוח אפשרויות לקשר זוגי במעגלים חברתיים שבהם עלולה להיות הסתייגות מנישואין עם בני זוג לא יהודים לפי ההלכה.

פורמלי של לאום ההורים ושל המשתתפים עצמם. נבחן הקשר בין המשתנים שלעיל לבין הרצון להתגייר וכן בינם לבין אופי המעבר בין השלבים השונים בפועל בתהליך הגיור.

המידע מהשאלונים התקבל בדרך זו: ראשית הצגנו נתונים לגבי עוצמת המשתנים, ערכנו מבחנים להשוואה בין משתנים שונים בתוך המדגם, מבחנים להשוואה בין תת-קבוצות וכן בדקנו מתאמים בין משתנים. לאחר מכן ערכנו מבחני רגרסיה לניבוי תרומת משתני המחקר השונים למשתני המניעים ולמשתנה הרצון להתגייר. ערכנו ניתוח שונות דו-גורמי למציאת קשרים מיוחדים בין משתנים וכן ערכנו ניתוח מבחין לניבוי ההשתייכות של מקרים לקבוצות של משיבים שעברו שלבי תהליך, וקבוצות של משיבים שלא עברו שלבים אלו. ניבוי זה נעשה על פי פונקציה מבחינה, המורכבת מהמשתנים השונים של המחקר.

להלן מוצג תרשים על בסיס תוצאות מערך המחקר הראשון שמשווה בין התרומה שיש לכל אחד מהגורמים הללו לכניסה לקורס נתיב וכן לגיור. המספר המציין את הרמה של כל גורם בסקאלה, מציג למעשה את תרומת הגורם לכניסה לתהליך גיור ולגיור.²⁶

בתרשים 1 (ראו בעמוד הבא) אנו רואים שלכניסה לקורס נתיב תורמים בעיקר גורמי תמיכת הסביבה בגיור, זהות יהודית, הזדהות עם צה"ל וקונפורמיות (המסומנים בסגול חזק). נראה שכניסת החיילים לתהליך הלימודים לקראת גיור קשורה אמנם לגורמים פנים-אישיותיים כמו זהות יהודית, אולם היא קשורה אף יותר לגורמים בסביבה החיצונית של החיילים או ליחס שלהם לסביבה זו: ההזדהות של החיילים עם צה"ל, תמיכת הסביבה וקונפורמיות.

במסגרת תצפית מקדימה למחקר בכנסי ההסברה התרשמתי כי המערכת הצבאית משדרת ציפייה לחיילים המגיעים לכנס, כי ייכנסו לקורס נתיב. בראייה כוללת ניתן להבחין כי שדר זה הוא חלק ממערכת מסרים העוברים אל החיילים לאורך השירות הצבאי, המעודדים את חיזוק שייכותם לקולקטיב הישראלי-יהודי, כפי שנמצא במחקרים שצוינו לעיל (הורנצ'ק וכן שלום, 2006; סמוחה, 1984; Lomsky-Feder & Rapoport, 2003). מסרים אלו מסבירים את ממצא המחקר המוצג בתרשים 1, כי יש תרומה גבוהה של הנטייה לקונפורמיות לכניסה לקורס נתיב. ממצא זה מצביע על כך שחיילים קונפורמיים מושפעים יותר מהציפייה המשודרת אליהם להיכנס לקורס נתיב במהלך כנסי ההסברה בפרט וכנראה במהלך השירות הצבאי בכלל, מאשר חיילים לא קונפורמיים.²⁷ נוסף על כך רואים בתרשים באופן לא מפתיע, כי לתמיכה שהחיילים מקבלים ממשפחתם ומחבריהם יש תרומה גבוהה להחלטתם להיכנס לקורס.

נראה שקיימת פעולה משולבת של שלושה גורמים בסביבה החיצונית של החיילים המשפיעים עליהם להיכנס ללימודי יהדות בקורס נתיב: הזדהות עם צה"ל, תמיכת הסביבה בגיור וקונפורמיות. כינתי גורמים אלו חיצוניים, מכיוון שהם קשורים לסביבתו החיצונית של החייל:

26 למעשה המספר מציין את ערכי המתאם של הפונקציה המבחינה בין חיילים שנכנסו לקורס נתיב לבין חיילים שלא נכנסו וכן בין חיילים שעברו גיור לבין חיילים שלא עברו גיור בפרוצדורת ניתוח נתונים הנקראת ניתוח מבחין. בניתוח המבחין המקורי נבחנו גם מתאמי הפונקציה המבחינה בין חיילים שהמשיכו מקורס נתיב לסמינרים לבין חיילים שלא המשיכו. בשל קוצר היריעה תוצאות ניתוח מבחין זה לא הובאו במאמר.

27 במחקר נמצא שקונפורמיזם מהווה משתנה מתנה בקשר בין הזדהות עם צה"ל לבין הרצון להתגייר. נמצא קשר חזק בין ההזדהות עם צה"ל לבין עוצמת הרצון להתגייר אצל אנשים בעלי מידה גבוהה של קונפורמיזם, ואילו אצל אנשים בעלי מידה נמוכה של קונפורמיזם לא מתקיים קשר כזה.

הסביבה הצה"לית וכן סביבת המשפחה והחברים. לעומת זאת, גורמים כמו מניעים וזהויות, הנובעים מהעולם הפנימי של החיילים, כלומר מתוך אישיותם, כינתי גורמים פנימיים.

אם נחזור לתרשים ונבדוק מה הם הגורמים התורמים לכניסה לתהליך גיור לאחר סיום קורס נתיב והסמינרים, נראה תרומה גבוהה למשתני הזהויות: לזהות יהודית, לזהות ישראלית ולמרכיבים לאומיים של זהות יהודית. כחלק מהעלייה בהשפעת משתני הזהות בשלב המתקדם עולה גם התרומה השלילית של הזהות הרוסית, שהייתה זניחה בשלב הראשון. לעומת זאת, למשתנים שקראנו להם חיצוניים: תמיכת הסביבה בגיור, הזדהות עם צה"ל וקונפורמיות - יש תרומה נמוכה לכניסה לתהליך גיור.

ניתן להסביר זאת בכך שבשלב הראשון, שבו החליטו החיילים אם להיכנס לקורס נתיב או לא, הם עדיין לא הקדישו מחשבה עמוקה לשאלה אם הם רוצים להתגייר. החיילים עוד לא ערכו עם עצמם בירור פנימי והם גם לא למדו מספיק על מהות תהליך הגיור כדי לקיים בירור כזה.

יתר על כן, בזמן כנסי ההסברה, הכניסה לתהליך הלימודים בקורס מוצגת בפירוש על ידי צה"ל ועל ידי המכון ללימודי יהדות ככניסה לשלב של למידה ובדיקה. קורס נתיב מוצג כקורס למידה ורק בסופו מצופה מהמשתתפים לקבל החלטה אם הם מעוניינים להתגייר ואם לאו. ה"מחיר" של הקורס למשתתף מוצג כזניח מכיוון שלא מצופה ממנו בעקבות ההשתתפות בו כל התחייבות להמשיך לסמינרים ולהתגייר. המשתתף בקורס נתיב גם אם לא יעבור גיור, וזאת בשל אופיו החווייתי. לכן לפני הכניסה לקורס לא מופעל לחץ על מי שמחליט להשתתף בולקיים בירור פנימי נוקב. ומכיוון שהבירור האישי הפנימי אינו מתקיים עדיין בכל עומקו, נותר מקום רב יותר להשפעה של גורמי הסביבה החיצונית על ההחלטה אם להיכנס לקורס.

לעומת ההחלטה אם להיכנס לקורס ואם לאו, ההחלטה להתגייר היא החלטה משמעותית של הצטרפות לקולקטיב היהודי-ישראלי. זוהי החלטה שאין ממנה חזרה, ולכן החיילים עורכים עם עצמם בירור אישי פנימי אם להתגייר או לא לקראת השלב הסופי של מעבר הגיור. ההחלטה אם להתגייר נסמכת במידה רבה על התשובה שהם נותנים לשאלה עם אילו קבוצות חברתיות הם מזדהים, לכן בשלב זה החיילים פונים באופן אינטנסיבי יותר לזהותם, שעה שהם מקבלים החלטה אם לעבור גיור. בייחוד גבוהה התרומה של הזהות היהודית, שכן למידת הזדהותם של החיילים עם העם היהודי יש משקל רב יותר להחלטה להתגייר מאשר להזדהותם כישראלים או לאי-הזדהותם כרוסים.²⁸ הדיונים על מהות הכניסה לעם היהודי ולדת היהודית הנערכים בסמינרי ההכנה לגיור מעודדים בירור פנימי זה.

מסקנה זו עולה בקנה אחד עם טענתו של חוקר המרות הדת רמבו (Rambo, 1993), כי לקראת מתן ההתחייבות הסופית של המומר לדת החדשה עולים מחדש הספקות וההתנגדויות הנובעים מהרצון לשמור על ערכים וכן מאפייני אישיות, שההתחייבות להמרה עתידה לדחות. רמבו מתאר

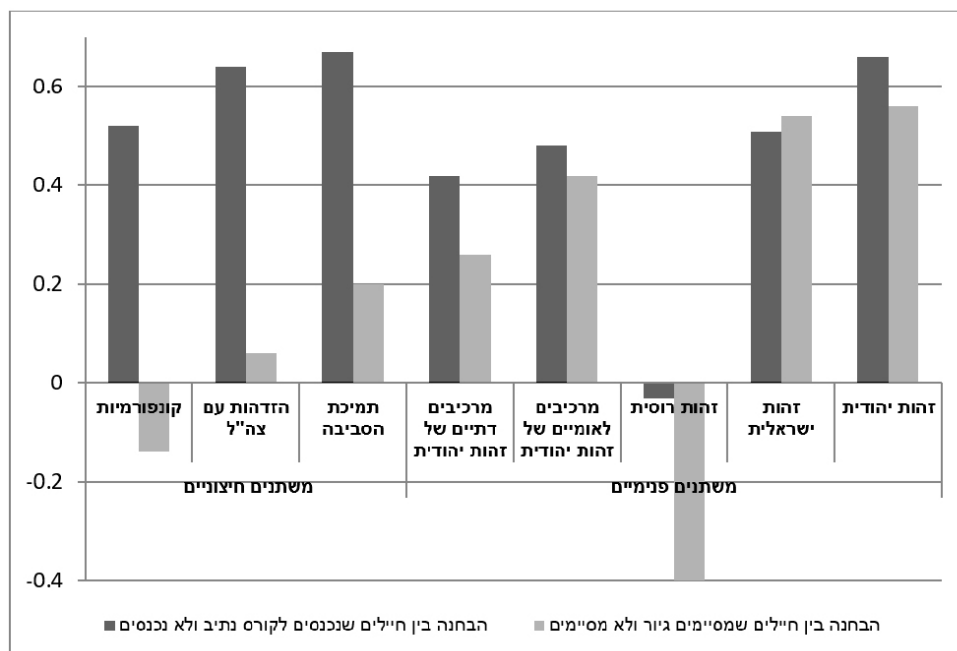
28 מגמה זו של ירידה בהשפעת משתני הסביבה החיצונית על ההתקדמות בתהליך הגיור ועליית השפעת המשתנים הפנימיים נמצאה במחקר כעקבית ובאה לידי ביטוי גם בתוצאות שעלו בשלב המעבר מקורס נתיב לסמינרי ההכנה לגיור. בחרנו שלא להציג תוצאות אלה מקוצר היריעה. כך השפעת הגורמים החיצוניים היא גבוהה ביותר בתחילת התהליך, נחלשת באמצעו ונחלשת במידה רבה עוד יותר בסופו. ממצאים נוספים מחזקים את הטענה שמסיימי תהליך הגיור ראו בו תהליך מהותי. לדוגמה, בניית מבחן בין הקבוצות על פי מידת ההסכמה להיגדים שונים נמצא כי מסיימי הגיור התאפיינו באי-הסכמה רבה להיגד שטען שהגיור הוא תהליך פורמלי ותו לא.

מאבק פנימי בעולמו האישי של המומר לקראת ההמרה. ועל כן האדם שעובר את ההמרה נוטה להתעמק בעולמו הפנימי. מחקרנו מצביע על זהויות כשדה מרכזי שמתבצע בו מאבק פנימי זה.

מבין שלושת המשתנים שקראנו להם משתנים חיצוניים, הירידה הגדולה ביותר משלב הכניסה לקורס נתיב ועד שלב מעבר הגיור הייתה בתרומה של משתנה הקונפורמיות. יתר על כן, בשלב מעבר הגיור הייתה למשתנה הקונפורמיות תרומה שלילית. כלומר, בעוד חיילים קונפורמיים נטו להיכנס לקורס נתיב הרי בשלב הסופי של מעבר הגיור נטו חיילים קונפורמיים במידה מסוימת לא לעבור גיור. נראה שההסבר לממצא זה נעוץ באפיונים המיוחדים של הקונפורמיות. מכיוון שקונפורמיות מוגדרת כנטייה אישיותית להיענות לרצונות האנשים שהאדם נמצא עמם בקשר, כיוון הפעולה שהאדם הקונפורמי בוחר יהיה תלוי בכיוונים שאליהם מכוונים האנשים הנמצאים בסביבתו.

הסביבה הצה"לית הנמצאת במעגל הקרוב המידי מכוונת את החיילים לעבור גיור, ולכן בשלב הכניסה לקורס החיילים הקונפורמיים נוטים להיענות לסביבתם המידית ולהיכנס לקורס. לעומת זאת, כאשר החיילים נמצאים לפני החלטה משמעותית אם להתגייס או לא, הם קשובים יותר לסביבתם החברתית המשמעותית, המורכבת ממשפחה וחברים. נראה שמסביבה זו מתקבלים מסרים מורכבים יותר וחד-משמעיים פחות מאלה המתקבלים מהסביבה הצה"לית; מסרים שלעתים מסתייגים מכניסה לתהליך גיור, ולכן דווקא חיילים שאינם קונפורמיים נוטים להיות מושפעים פחות ממסרים אלו ולהישאר נאמנים להחלטתם הפנימית להתגייס, הנובעת מההתפתחויות בזהותם, בערכיהם ובמניעיהם האישיים.

תרשים 1: מידת התרומה של המשתנים: זהויות, מרכיבי זהות יהודית, הזהויות עם צה"ל, תמיכת הסביבה וקונפורמיות להתקדמות בתהליך הגיור (378 משתתפים)

שינויים שהמתגיירים עוברים במהלך הגיור

בתרשים 2 מוצגות תוצאות של השינויים במשתנים השונים, שעברו חיילים שהשתתפו בתהליך כולו מתחילת קורס נתיב ועד סוף הסמינרים לגיור. תוצאות אלו עולות ממחקר מעקב לאורך התהליך שערכנו למחזור של קורס נתיב. חשב לציין שהתוצאות להלן מתייחסות רק לחיילים שהחליטו בסוף קורס נתיב להתגייר ועברו לשלב המתקדם של הסמינרים להכנה לגיור ולא לכלל החיילים שהתחילו בקורס נתיב ולא המשיכו לסמינרים.²⁹

אנו רואים בתרשים 2 (ראו עמוד 210) שהזהות היהודית של החיילים התחזקה בהתמדה לאורך התהליך וכך גם הזהות הישראלית. כמצופה מהמאפיינים הייחודיים של החיילים, שהתמידו בתהליך הגיור, הזהות הרוסית חלשה יחסית מזהויות אחרות. עם זאת, מעניין שלא היה שינוי בזהות הרוסית, זאת בניגוד למצופה שהיא תיחלש במהלך התהליך. תוצאה זו נתמכת במחקרים רבים על חברות רב-תרבותיות, המצביעים על האפשרות להיות בעלי שתי זהויות ולרכוש זהות חדשה מבלי להחליש את הזהות המקורית (הורנצ'יק, 2003; Berry, 1997).

המרכיבים הדתיים של הזהות היהודית, שהיו נמוכים בתחילת תהליך הלימודים, לא עלו באופן משמעותי במהלך קורס נתיב, אולם עלו במידה רבה במהלך הסמינרים. עם זאת, הם נותרו בעלי עוצמה חלשה בהשוואה לעוצמת המרכיבים הלאומיים. המרכיבים הלאומיים היו בעלי עוצמה גבוהה מאוד בתחילת התהליך, ולמעשה כמעט ולא השתנו לאורכו. (ראו תרשים 2 בעמוד הבא)

דפוס השינוי במניעים דומה לדפוס השינוי במרכיבי הזהות היהודית; המניעים החברתיים-ישראליים היו גבוהים לאורך התהליך כולו, ואילו המניעים המהותיים-דתיים שהיו חלשים יחסית בתחילת התהליך, לא השתנו כמעט במהלך קורס נתיב, אבל התחזקו מאוד במהלך הסמינרים, ואף כמעט השתנו למניעים החברתיים-ישראליים.

אנו יכולים לראות בתרשים 2 שגם עליית הזהות היהודית, הזהות הישראלית והרצון להתגייר חלה בעיקר בתקופת הסמינרים ולא בזמן קורס נתיב.³⁰ נשאלת השאלה, כיצד זה ששינויים אלו לא התרחשו במהלך קורס נתיב, ואילו בתקופת סמינרי ההכנה לגיור הם התרחשו בעוצמה רבה?

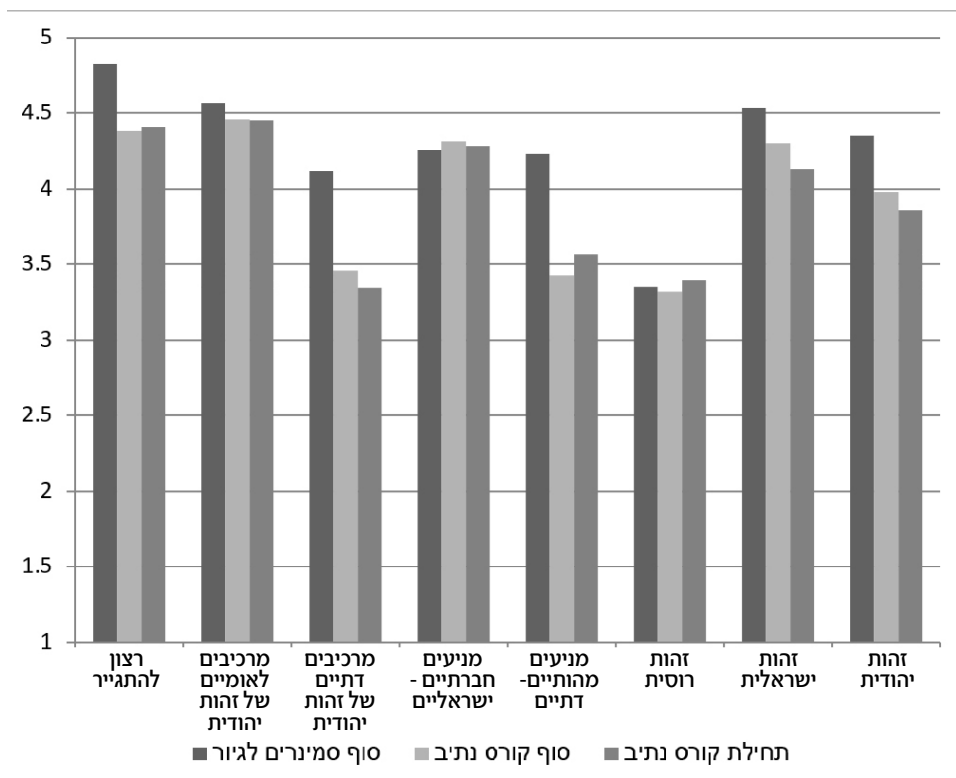
נראה שהחוויה שהמתגיירים חווים בסמינרים שונה מהחוויה שהם עוברים בקורס נתיב. קורס נתיב מוגדר, כאמור, כקורס כללי ללימודי יהדות וחלק גדול מהמשתתפים בו אינם שוקלים להתגייר. לעומת זאת, בסמינרים משתתפים רק אלו שבחרו להמשיך בתהליך ושוקלים ברצינות להתגייר. הרכב זה של המשתתפים בסמינרים יוצר אווירה רצינית של למידה בקבוצת עמיתים מחויבת לגיור. אווירה זו גם מאופיינת בתכנים דתיים יותר. במהלך הסמינרים מתקיים אורח חיים דתי ונלמדים ביתר שאת תכנים דתיים לקראת בית הדין. נראה שלאווירה זו יש משקל רב

29 כפי שצינו במבוא, מרבית החיילים פורשים מהתהליך במעבר בין קורס נתיב לבין הסמינרים להכנה לגיור. בתחילת הקורס התבסס המחקר על שאלונים של 212 משתתפים, בסיום קורס נתיב הוא התבסס על 159 שאלונים שהצלחנו להצליב עם השאלונים בשלב הראשון. בשלב השלישי בסוף סמינרי ההכנה המחקר התבסס על 54 שאלונים שניתן היה להצליב עם שאלוני השלבים הקודמים. מכאן שהתוצאות המוצגות בתרשים להלן מתבססות על שאלוני 54 משתתפים שעברו את כל שלבי התהליך. חשוב לזכור שחיילים אשר נשארו לאורך התהליך היו כנראה בעלי מניעים וזהויות מתאימות יותר לתהליך זה, ולכן אין להכליל מהם לכלל משתתפי המחקר.

30 תוצאות דומות של שינוי מועט במשתנים השונים מאפיינות גם את החיילים שסיימו קורס נתיב והחליטו לא להתגייר ולא להמשיך לסמינרים.

בשינוי העמדות שהמתגיירים עוברים. מחקרים רבים העוסקים בהמרת דת מצביעים אף הם על המשקל הרב שיש לקבוצה מחויבת מבחינה דתית ולאווירה שהיא יוצרת על יחידים העוברים במסגרתה המרת דת (Rambo, 1993).

תרשים 2: עוצמת זהויות, מניעים ורצון לגיור בשלושת שלבי תהליך הגיור בקרב משתתפים שסיימו סמינרים לגיור במחקר התהליכי (54 משתתפים שהגיעו לשלב סופי של הלימודים)³¹

סיכום ומסקנות

תכנית נתיב ללימודי יהדות וגיוור בצה"ל פונה אל עולים הרשומים כלא יהודים שרובם הגדול צמחו במערכת החינוך הישראלית. עולים אלה נמצאים בתקופה שבה מתקרב גיל הנישואים, והשירות בצה"ל תורם לאווירה המעודדת השתייכות לקולקטיב היהודי הישראלי. מאפיינים אלו של אוכלוסיית היעד הופכים אותה לבעלת פוטנציאל גבוה לכניסה להליך גיור.

השילוב בין פוטנציאל זה לבין קיומו של מערך לימודים אינטנסיבי בתנאי פנימייה המתנהל בטווח זמן קצר יחסית מסביר את ההצלחה היחסית של הפרויקט בהשוואה לשיעורי הגיור במערכת האזרחית.

נראה שאפקטיביות בייחוד הוא מערך הלמידה האינטנסיבי בסמינרי ההכנה לגיור. מצביעים על כך

31 העמודות המוצגות בלוח מציגות את הציונים הממוצעים של המשתתפים השונים כפי שנמדדו בכל שלב.

הממצאים שהובאו בפרק זה, ולפיהם עוצמת השינוי בזהויות ובעמדות של המשתתפים הייתה משמעותית יותר בסמינרי ההכנה מאשר בקורס נתיב. במהלך הפרק ניסינו להסביר ממצאים אלו בכך שבקורס נתיב יש שיעור גדול של משתתפים שאינם מחויבים לתהליך, ואילו בסמינרי ההכנה לגיור הרכב המשתתפים כולל בעיקר את המעוניינים להתגייר.

המסקנה כי רבים ממשתתפי השלב הראשוני, קורס נתיב הבסיסי, אינם מגיעים מתוך שיקול דעת מעמיק ופנימי, נתמכת גם בממצאי המערך השני שהוצגו לעיל. לפי ממצאים אלה הכניסה לקורס נתיב מושפעת במידה רבה מגורמי סביבה ופחות מבירור אישי פנימי. ממצאים נוספים שלא הובאו במאמר מקוצר היריעה מחזקים מסקנה זו.³²

לדעתי, צמצום מספר המשתתפים המגיעים ממניעים לא רלוונטיים ושאינם שוקלים ברצינות להתגייר, יתרום לא רק לחיסכון במשאבי המערכת אלא גם לאיכות הלמידה של שאר המשתתפים ולהשפעה רבה יותר של למידה זו על זהותם, על עמדותיהם ועל סיכוייהם לעבור גיור. עמדה זו מצביעה על חשיבות קיומה של מערכת מיון המאתרת את המשתתפים שסיכוייהם להתגייר נמוכים מאוד ושהמוטיבציה שלהם ללימודים נמוכה; מערכת המפעילה שיקול דעת אם יש לאפשר את כניסתם לקורס.

כפי שהוסבר לעיל, במישור הציבורי מושמעת לעתים ביקורת כלפי מערך הגיור של חיל חינוך בצה"ל, שלפיה החיילים עוברים גיור בתהליך פורמלי ושטחי. הממצאים של המחקר בפרק זה מראים לעומת זאת, כי החיילים המתגיירים בסופו של דבר עושים זאת בעקבות תהליך של בירור זהות ועמדות פנימי וכן של התחזקות זהותם היהודית והישראלית.

מקורות

הורנצ'יק, ג' (2003). היתרונות של ריבוי זהויות: השתמעויות ממחקרים על זהות תרבותית והסתגלות. בתוך א' לשם וד' רואר-סטריאר (עורכים), שונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש (עמ' 127-139). ירושלים: האוניברסיטה העברית, מאגנס.

הורנצ'יק, ג' ובן שלום, ע' (2006). זהות תרבותית והסתגלות של מהגרים בהקשר מטמיע - עולים מברית המועצות לשעבר בצה"ל. מגמות מ"ד(3), 476-452.

המכון ללימודי יהדות. (2004). קורס "נתיב" בקריית מוריה, תכנית הלימודים. חוברת עבור הסגל החינוכי.

זסלבסקי, ט' והורוביץ, ת' (2007). עולי בריה"מ לשעבר אשר אינם רשומים כיהודים, גיבוש זהות והשתלבות בחברה הישראלית. בתוך ג' רהב, י' ווזנר ופ' עזאיזה (עורכים), נוער בישראל 2005 (עמ' 27-50). תל-אביב: אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת חיפה.

חסקין, א' (1999). הסתגלות וזהות של עולים מחבר המדינות, הרשומים כלא יהודים, בהשוואה לעולים יהודים. חיבור לשם קבלת התואר "מוסמך". ירושלים: המכון ליהדות זמננו,

32 נביא לדוגמה שני ממצאים: ניתוח מבחין שהתרכז בבחינת מתאמי שלוש הזהויות עם הפונקציה המבחינה בין נכנסים לקורס ולא נכנסים. בניתוח זה נמצא מתאם חיובי בין זהות רוסית לבין כניסה לקורס נתיב. ניתוח זה הצביע על כך שחיילים בעלי זהות רוסית חזקה נוטים להיכנס לקורס כי הקורס נתפס כמאופיין באווירה רוסית, בשל ריבוי חיילים ממוצא רוסי מקרב המשתתפים. ממצא אחר הוא שיעורים נמוכים של רצון להתגייר בקרב הנכנסים לקורס נתיב והעובדה שהקורס עצמו אינו משפיע משמעותית על רצון זה.

חסקין, א' (2012). גורמים המנבאים התקדמות בתהליך גיור בקרב חיילים מבריה"מ לשעבר: זהות ומניעים. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה". ירושלים: האוניברסיטה העברית.

טולץ, מ' (1993). שינויים בהרכב האוכלוסייה היהודית בבריה"מ, הזדקנות שוק הנישואין. יהדות זמננו, 9, 243-258.

כלים שלובים (מכון מחקר) (2008). סיכום ממצאי מחקר בנושא גיור במגזר החילוני והדתי-ממלכתי. מחקר פנימי המוגש ללשכת העיתונות הממשלתית עבור משרד הקליטה.

מי-עמי, נ' (2008). קשיים בתהליך הגיור ודרכי התמודדות מוצעות (גרסה אלקטרונית). מסמך של מרכז המחקר והמידע, הכנסת. <http://www.knesset.gov.il/imm/data/pdf/m02004.pdf>.

משרד ראש הממשלה. (2010, 21 בדצמבר). קורס "נתיב" וסמינרי ההמשך. מסמך פנימי של משרד מערך הגיור במשרד ראש הממשלה.

"נתיב", המרכז הלאומי לזהות וגיור. (2016). אתר אינטרנט: <http://www.nativhagior.org.il>.

סמוחה, ס' (1984). עדתיות וצבא בישראל: תזות לדיון ולמחקר. מדינה ממשל ויחסים בין לאומיים, 22, 5-32.

פולונסקי, ר' (2007). זהות והסתגלות חברתית בקרב המהגרים הלא יהודים מבריה"מ לשעבר בישראל. חיבור לשם קבלת התואר "מוסמך". חיפה: אוניברסיטת חיפה.

פורי, מ' (2004). תהליך הגיור של עולים בישראל, אומדנים לגבי היקף המתגיירים בישראל וחסמים הניצבים בפני התהליך והשלמתו. תדפיס פנימי. ירושלים: אגף תכנון ומחקר, משרד הקליטה.

פינקלשטיין, מ' (1994). הגיור הלכה למעשה. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.

פישר, נ' (2014) מבוא לתולדות הגיור בצה"ל. בתוך צבי טל, אביעד הכהן וחננאל מאק (עורכים), ספרא וסיפא: ספר היוכל לכבוד הרב מרדכי פירון (עמ' 413-453). ירושלים: מרכז ספיר.

פישר, נ' (2015). אתגר הגיור, ניתוח מדיניות והמלצות, מחקר מדיניות 103. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

צומת, מכון מחקר. (2003). סקר עמדות ומידע בנושא הגיור בקרב עולי ארצות חמ"ע. אלון שבות, גוש עציון: חוברת בהוצאת המכון.

קורניאלדי, מ' (2004). דיני אישות, משפחה - בין דת למדינה, מגמות חדשות. ירושלים: הוצאת נבו.

קרנאל-טובי, מ' (2009). חליפת זהויות: בין המדינה לסובייקט בפרויקט הגיור הממלכתי בישראל. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

רוזן, י' (2003). הגיור בישראל - תמונת מצב. צהר, כתב-עת תורני, י"ד, 123-130.

שגיא, א' וזהר, צ' (1994). גיור וזהות יהודית. ירושלים: מכון הרטמן.

שלג, י' (2004). יהודים שלא כהלכה: על סוגיית העולים הלא-יהודים בישראל. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Berry, J. W. (1997). Lead article: Immigration, acculturation and adaptation. *Psychology: an International Review*, 46(1), 5-34.

Dashevski, I. (2009). Otnosheniye ruskoyazichnich imigrantov k giuru, opit makhanaima, In: M. Kenigshtein (Ed.), *Zoloto Galuta, Dukhovnaya I Kulturnaya integratzia ruskikh yevreev v Israile*. Yerusolim: Gesharim (in Russian).

Kenigshtein, M. (2006). The experience of non-Jewish "Russian" immigrants in Israel. In E. Ben Rafael, O. Glockner, P. Harris, Y. Israel, W. Jasper, M. Lyubansky et al. (Eds.), *Building a diaspora, Russian Jews in Israel, Germany and the USA* (pp. 315-334). Leiden: Brill.

Lomsky-Feder, E., & Rapoport, T. (2003). Juggling models of masculinity: Russian-Jewish immigrants in the Israeli army. *Sociological Inquiry*, 73(1), 114-137.

Rambo, L. R. (1993). *Understanding religious conversion*. New Haven: Yale University Press.